

ВАНТЕЛЕСНА ОПЛОДЊА (ФЕРТИЛИЗАЦИЈА IN VITRO) СА АСПЕКТА ФИЛОСОФСКЕ И ХРИШЋАНСКЕ ЕТИКЕ

Сања Николић*
Епархија крушевачка,
Крушевац

Апстракт: Циљ овога рада је критичко разматрање философској и религијској аспектима фертилизације *in vitro* на основу научних радова о овој теми. Резултати до којих смо дошли указују да је сагледавање вантелесне оплодње (фертилизације *in vitro*) веома комплексно. Хришћански ставови указују на забринутост пред могућношћу стварања живота људских бића у вештачким условима и могућим злоупотребама.

Кључне речи: фертилизација *in vitro*, биомедицински поштомбинућа оплодња, морална философија, биоетика, хришћанска етика.

Увод

Тешкоће при остваривању потомства имају милиони људи у репродуктивном добу широм света. Светска Здравствена Организација дефинише неплодност као болест мушког или женског репродуктивног система, односно „неуспехом“ да се затрудни после 12 или више месеци редовног незаштићеног полног односа. Процене указују да између 48 милиона парова и 186 милиона појединаца живи са неплодношћу у целом свету.¹ У развијеним земљама проценат неплодних парова је око 7–9%, а у неразвијеним земљама у општој популацији износи и до 15–17%.² У Србији око 400.000 парова има проблем са стерилитетом, према подацима Удружења „Шанса за родитељство“.

* sanjanikolic33@gmail.com.

¹ “Infertility,” World Health Organization (WHO), приступљено 23.02.2022, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/infertility>.

² Ксенија Кричковић Пеле и Марија Зотовић Костић, „Нове репродуктивне технологије у Србији — ко су жене у националном програму вантелесне оплодње?“, *Социологија*, 60 (2018): 97, <https://doi.org/10.2298/SOC1801096K>.

Развој технологије и биомедицине довео је до открића и усавршавања процеса вантелесне оплодње, који је многим омогућио жељено рађање деце. Након многобројних експеримената са животињским и људским ембрионима, чије је извођење пратио велики отпор јавности, као резултат вантелесне оплодње прва „беба из епрувете“ — Луиза Браун рођена је 1978. године у Енглеској. До данашњег времена, више од 8 милиона беба у свету рођено је помоћу репродукције биомедицински потпомогнуте.³

У време када негативни природни прираштај представља дугогодишњи тренд у многим земљама, значај напредовања у лечењу неплодности постао је важан сегмент у здравственим политикама многих земаља, тако да се поступци оплодње биомедицински потпомажу у виду финансирања и државним средствима. Удео новорођенчади рођених поступцима вантелесне оплодње у општој популацији у развијеним европским земљама износи и преко 2%.⁴

Поступци асистирани репродукције представљају средство којим 70–80% свих инфертилних парова могу доћи до потомства⁵. Борба против неплодности у Србији је стратешки циљ дефинисан у многим актима, попут Стратегије за подстицај рађања (2018). У Србији, Закон о лечењу неплодности поступцима биомедицински потпомогнуте оплодње (БМПО)⁶ усвојен је 2009. године, као и низ подзаконских аката којима је ова област регулисана. Делатност БМПО обухвата тестирање, добијање, обраду, замрзавање, одмрзавање, очување, складиштење и дистрибуцију репродуктивних ћелија, зигота и ембриона, као и увоз, односно извоз репродуктивних ћелија. У оквиру делатности БМПО спроводе се поступци унутар телесне оплодње (*in vivo*) и вантелесне оплодње (*in vitro*).⁷

Репродуктивне технологије пружиле су инфертилним брачним паровима и ванбрачним заједницама у свету могућност да добију децу, али и истополним паровима и женама без мушкараца, који поступком *in vitro* фертилизације (у даљем тексту ИВФ) могу постати родитељи оплодњом

³ “More than 8 million babies born from IVF since the world’s first in 1978,” *ScienceDaily*, July 3, 2018, приступљено 23.02.2022, www.sciencedaily.com/releases/2018/07/180703084127.htm.

⁴ Roger Dobson, “Proportion of babies born in Europe after IVF varies 20-fold,” *BMJ: British Medical Journal* 332 (7542) (March 18) (2006): 626.

⁵ „Лечење неплодности поступцима биомедицински потпомогнутог оплођења — прелиминарни извештај“, Републички фонд за здравствено осигурање (РФЗО), приступљено 23.02.2022, <https://www.rfzo.rs/download/vto/Preliminarni%20Izvestaj%20o%20lecenju%20neplodnosti%20postupcima%20BMPO,010414.pdf>.

⁶ Народна скупштина, „Закон о лечењу неплодности поступцима биомедицински потпомогнутог оплођења (БМПО)“, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009 (3. септембар 2009. године): 1–24, приступљено 29.08.2022, https://www.rfzo.rs/download/zakoni/Zakon_vto.pdf.

⁷ Народна скупштина, „Закон о биомедицински потпомогнутој оплодњи“, *Службени гласник РС*, бр. 40 (27. април 2017. године): 5.

донираним или генетским материјалом само мушкарца или жене. Упркос утиску да се применом ИВФ остварује *добробити* многих, тема практиковања ИВФ методе је у фокусу биоетичких полемика философа, теолога, правника и лекара. Колико је поступак ИВФ етички оправдан? У чијим је рукама моћ и контрола стварања нових живота појавом неслућених могућности развоја генетског инжењеринга? Шта се ради са „вишком“ оплођених јајних ћелија – ембриона насталих приликом поступка ИВФ? Када почиње људски живот који треба поштовати? На који начин се користе медицинска знања? Да ли се одлука мушкарца или жене да уђу у процедуру поступка ИВФ и да потом напусте „вишак“ ембриона (донирају за научноистраживачки рад) може изједначити са убиством људског бића?

У циљу критичког разматрања философских и религијских аспеката ИВФ, применом дескриптивне методе и анализе садржаја, у овом раду ће бити изложени резултати истраживања научних радова о овој теми.

1. Биомедицински потпомогнута оплодња

У складу са узроцима неплодности код жена и мушкараца, поступци лечења су различити. Најједноставнији облик лечења неплодности, а уједно и асистирани оплодње, представља поступак унутар телесне оплодње in vivo — инсеминација. Инсеминација представља процес обраде семена мушкарца и његово вештачко уношење у материцу жене у спонтаном или индукованом овулаторном циклусу. Поред овог поступка могуће је извршити уношење јајних ћелија, заједно са семеним ћелијама у полне органе жене. То су најчешће безболни поступци, при којима до оплођења јајних ћелија долази у материци. Уобичајено је да се парови након неколико неуспешних покушаја инсеминације упућују на поступак ИВФ.

Приликом поступка ИВФ, оплођена јајна ћелија (зигот) трансферира се у материцу пацијенткиње након 2 до 6 дана с намером да се постигне трудноћа. Поступак ембриотрансфера је краткотрајан и безболан. Обавља се у периоду између прве деобе и осмоћелијског стадијума, где спољашње ћелије бластоцита освајају линију утеруса када и почиње имплантација ембриона.⁸ Најчешће се у пракси врши трансфер до два ембриона, због опасности од вишеструких трудноћа. Индикативна је чињеница да савремена тенденција трансфера иде ка једном ембриону у појединим европским земљама.

Квалитетни ембриони, преостали након ИВФ поступка, најчешће се посебним поступком замрзавају. Они могу бити употребљени за ка-

⁸ Весна Клајн Татић, *Етички и правни положај људи као субјеката биомедицинских истраживања и клиничких ојледа* (Београд: Институт друштвених наука — Центар за правна истраживања, 2012), 308.

снију оплодњу пара коме припадају, али такође могу бити и донирани другим паровима или употребљени за истраживања у складу са важећим законодавством у државама где се поступак обавља.

2. Биоетичка разматрања о примени ИВФ

Научно-технолошки напредак у медицини и биологији омогућио је превенцију и лечење многих болести, али истовремено су се појавиле бројне медицинско-етичке дилеме које су захтевале дубље промишљање. Етика, која се као философија у својој теоријској равни бави критичким промишљањем и сазнањем моралних феномена, открива попут практичне философије путеве остварења добра,⁹ при чему води своје историјско порекло и бележи развој још од јелинског доба. Разматрање оправданости и исправности моралних, то јест етичких поступака у медицини се сматра важним, почевши још од Хипократовог доба (IV века пре Христове ере), када је и настала чувена Хипократова заклетва.

Научна открића у области биомедицине, генетике, биоинжењеринга и могућности њихове примене у целокупном живом свету отворили су нова етичка питања и довели до настајања биоетике (грч. *bios* — живот, *èthikè* — етика). Истовремено, треба истаћи да не постоји једна и јединствена дефиниција биоетике која би задовољила све оне који се сматрају биоетичарима или се баве проблемима које називају биоетичким.¹⁰ Према Хрвоју Јурићу,¹¹ уже схватање биоетике, које се може назвати и хуманим биомедицинским схватањем, подразумева разматрање проблема везаних за клиничку праксу, системе здравствене неге, биолошка, биомедицинска и фармацеутска истраживања, као и друга питања која су непосредно везана за људско здравље, али не и за питања која су везана за друга жива бића и природу у целини. Поред ове тенденције сужавања биоетике на медицинску или биомедицинску етику, многи сматрају да биоетика обухвата шири спектар питања, од клиничко – медицинских до глобално-еколошких. Истакнути философ Отфрид Хефе (Otfried Höffe) у *Лексикону етике* пише да се под биоетиком подразумева интердисциплинарно заснована наука о преживљавању, која првенствено жели да изгради мостове између духовних и природних наука. Будући усмерена против пуког инструменталног односа према природи, биоетика се бави

⁹ Ружица Петровић, *Етика и биоетика* (Панчево: Еврорегионални центар за развој друштва у мултиетничким срединама „In medias res“, 2014), 19.

¹⁰ Hrvoje Jurić, „Упоришта за integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera“, у *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, ur. Velimir Valjan (Sarajevo: Bioetičko društvo u BiH, 2007), 77.

¹¹ Jurić, „Упоришта за integrativnu bioetiku“, 78.

економским, друштвеним, политичким, као и културолошким претпоставкама људског односа према природи. Проширена у подручје биомедицинске етика, она разматра морална питања рађања, живота и смрти, и то с обзиром на новији развој и могућности биолошко-медицинског истраживања и терапије. Она истражује између осталог моралну проблематику побачаја, стерилизације и контроле рађања, генетске манипулације, еутаназije и експеримената на људима, као и заштиту животиња.¹²

Но ипак, за разумевање философског аспекта поступка вантелесне оплодње, најважније је размотрити актуелна биоетичка становишта и пронаћи одговор на питање: да ли је поступак биомедицински потпомогнуте оплодње етички прихватљив?

Сам поступак ИВФ може се сматрати прилично успешном методом лечења неплодности, те као такав исти је веома значајан, доприноси репродукцији људи и користан је за друштво у целини, али и за оне, који захваљујући поступку вантелесне оплодње, могу да се остваре као родитељи и добију потомство. На постављено питање које гласи: да ли жељу парова да имају дете и неостварење зачећа природним путем треба третирати као болест — неплодност?, професор етике на Филозофском факултету у Београду, Јован Бабић, пише: „Јер ако неплодност није болест онда ни ИВФ није у дословном значењу те речи терапија, или ако и јесте онда се не лечи неплодност него нешто друго. Шта? Ако је то немогућност да се човек помири са бездетношћу, или ако је у питању интензитет жеље да се има дете онда би IVF била гинеколошка алтернатива неким другим, психијатријским методама лечења којима се, додуше без деце, постиже иста сврха: излечење“.¹³ Како можемо поступак ИВФ сматрати излечењем од *болести нејелогности* када тај поступак заправо није *исцелујућак лечења*, него нова метода која у вештачким условима доводи до стварања ембриона? Уколико се ограничимо само на рационалне аргументе, брзо ће се показати да они имају различиту вредност и да воде у метафизичке спорове. Збигњев Шаварски, разматрајући тему да ли се ИВФ супротставља природи, поставља питање: да ли је чињеница да постоје плодне и неплодне жене, исто тако у складу са природом као што постоје богати и сиромаси? Он тим поводом истиче следеће: „Неки лекари и филозофи кажу да неплодност није болест и, да зато не захтева лечење. Ако, ипак, родитељи желе имати децу, а једина препрека томе је непроходност

¹² Otfried Höffe, *Lexikon der Ethik* (München: Verlag C. H. Beck, 1997), 28; Jurić, „Упоришта за интегративну биоетику“, 79.

¹³ Јован Бабић, „Асистирана хумана репродукција“, у *Хоризонти биоетике: морал у доба шехничке репродукције животиња*, ур. Рада Дрезгић, Жељко Радинковић и Предраг Крстић (Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, 2012), 15–67; <https://philpapers.org/rec/BABAHR>.

јајовода, ниједан лекар неће доводити у питање смисао операције. Није, дакле, истина да не треба лечити неплодност“.¹⁴

Следствено, низ отворених питања јавља се када су у питању лица која су потенцијални учесници у процесу ИВФ и иста гласе: коме је доступно зачеће детета скупоченим поступком ИВФ? На који начин се врши селекција парова којима је омогућен поступак ИВФ о државном трошку? Како у пракси функционише примена Закона о БМПО? Штавише, може се отићи и даље: да ли поступак ИВФ може постати начин за примену нове модерне еугенике?

Претходно цитирани професор Бабић износи приговоре о ИВФ, али их не сматра одлучујућим. Он истиче корисност ИВФ и ембриотрансфера и види их као једну медицински индуковану и оправдану терапију, подложну додуше злоупотреби, али *prima facie* морално исправну и утолико прихватљиву. Он ову технику види веома повезаном са друга два момента, донацијом генетског материјала и сурогатом материнства, која повлаче разне врсте питања која могу бити од моралног и правног значаја.¹⁵

Биоетичка разматрања поступка ИВФ у великој мери зависе од одговора на питање: да ли живот људског бића почиње моментом фертилизације? Оплођене јајне ћелије — зиготи представљају потенцијално нови организам са јединственим генетским записом, који се развија по разним стадијумима од момента зачећа до краја живота. Различити погледи на ембрион (зигот, оплођену јајну ћелију) непосредно након оплодње вековима су проузроковали полемику: да ли је абортус прихватљив или не? Приликом разматрања ИВФ, препознавање ембриона људским бићем или *само ћелијом*, то јест *хриом ћелија* представља полазишну основу од које зависи сагледавање читавог поступка. Уколико ембрион сматрамо људским бићем, појава „вишка“ ембриона приликом оплодње „*in vitro*“ и поступање са њима доводи у питање етичку прихватљивост спровођења оваквих поступака.

Отуда, одговарајуће питање гласи: да ли је зарад остварења рађања једног или два детета етички прихватљиво да се замрзавају, врше експерименти и у крајњој линији уништавају (убијају) преостали ембриони при предузетом поступку?

У важећим међународним документима и Уставима већине држава право сваког људског бића на живот је елементарно право. Захтев за законском заштитом људског ембриона заправо је најпре морални захтев за заштитом од уништавања ембриона, затим од стварања вишкова ембриона, као и замрзавања ембриона и њиховог излагања нежељеном пропадању и коначно до стварања једне, човека недостојне тржишне атмосфере у којој се ембриони третирају као „тржишна роба“ за различите сврхе,

¹⁴ Zbigniew Szawarski, „Bioetika“, *Dijalog — Časopis za filozofiju i društvenu teoriju* 1 (1987): 191.

¹⁵ Бабић, „Асистирана хумана репродукција“, 1.

од истраживачких и експерименталних до индустријских и других.¹⁶ На међународном нивоу донето је неколико важних Декларација којима је учињено законско озваничење етичких принципа у научно-истраживачком раду и медицинској пракси. УНЕСКО је 2003. године усвојио *Међународну декларацију о људским подацима човека* у којој се јасно истиче да човеково биће, што ће рећи индивидуа настаје већ самим оплођењем јајне ћелије (концепцијом), тако да од момента настанка зигота спајањем једара мушког и женског гаметата, настаје јединка према којој се треба поводити као према људском бићу, то јест водити рачуна о његовом здрављу, интегритету и достојанству.¹⁷ Овако дефинисан став о јединки – зиготу као људском бићу елиминише раније квалитативне параметре: да се само новорођено дете може сматрати пуноправним људским бићем или у прављењу разлика у статусу до 14. дана старости ембриона, када фетус почиње да развија свој нервни систем¹⁸ или до 8. недеље старости, када има развијене све главне карактеристике које има потпуно развијена јединка. *Савет Европe* са седиштем у Стразбуру донео је *Конвенцију о заштити људских права и о биомедицини*, 1997. године, са допуњавањем такозваног Протокола све до 2005. године. У општим изјавама ове Конвенције посебно се истиче да „интерес и добробит човека мора да буде испред интереса друштва и науке“ (члан 2). In vitro истраживања на ембрионима морају обезбедити његову пуну заштиту. Стварање хуманих ембриона ради истраживања на њима је забрањено!¹⁹ (члан 18).

Донација генетског материјала, према Закону о БМПО, дефинисана је као давалаштво — добровољно даривање репродуктивних ћелија и ембриона намењених за примену у поступцима БМПО.²⁰ Према истом Закону (чланови 29. и 30), када у поступку БМПО није могуће користити сопствене репродуктивне ћелије једног од супружника, односно ванбрачног пара, што ће рећи када су други поступци БМПО били неуспешни, односно када је то потребно ради спречавања преношења тешке наследне болести на дете, у поступцима БМПО се могу употребити дароване репродуктивне ћелије.

Осим тога, могу се користити и даровани ембриони супружника, односно ванбрачних парова насталих у поступку хомологне оплодње,

¹⁶ Tonči Matulić, „Критичка evaluacija vrijednosne supstancije pravne regulacije takozvane medicinski potpomognute oplodnje“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 56, br. 5 (2006): 390.

¹⁷ Драгослав Маринковић, „Декларације о генетским подацима и конвенције о правима човека и биомедицини“, у *Биоетика код нас и у свету: зборник радова са научној скупштини одржане у САНУ 20. октобра 2006. године*, ур. Драгослав Маринковић и др. (Београд: Унија биолошких научних друштва Југославије — Друштво генетичара Србије, 2006), 2.

¹⁸ Сандра Самарџић, „Правни статус in vitro ембриона“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 48, бр. 3 (2014): 369, <https://doi.org/10.5937/zrpfns48-7262>.

¹⁹ Маринковић, „Декларације о генетским подацима“, 5.

²⁰ Закон о БМПО, члан 3 (2017): 3.

када супружници, односно ванбрачни парови од којих потичу ембриони не желе да их користе за сопствену оплодњу уз њихов изричит писмени пристапак. Репродуктивне ћелије једног даваоца као и даровани ембриони једног пара супружника, односно ванбрачних парова се могу употребљавати за поступак БМПО за оплодњу једног пара супружника, односно ванбрачних парова, једне жене,²¹ а ако након завршених поступака БМПО не дође до рођења детета, репродуктивне ћелије даваоца, као и даривани ембриони пара супружника, односно ванбрачних парова се могу употребити за поступке БМПО следећег пара супружника, односно ванбрачних парова, као и следеће жене.

Међутим, донација репродуктивних ћелија и ембриона отвара многобројне и разноврсне проблеме. Професор Бабић разматра многобројна питања у оквиру ове теме, а у закључку пише: „Донација генетског материјала, онако како се практикује, у себи инхерентно укључује лаж и манипулацију, макар потенцијално. У том смислу донација је *prima facie* морално неисправна... То додуше још није довољан разлог за њену инкриминацију... Чини се најпримеренијим да се донација дефинише, али и третира, као облик пренаталног усвојења; будући да већ имамо институцију постнаталног усвојења многа решења из овог би се могла поштено применити и тамо. Наравно, та дефиниција би била само основ или оквир у коме би се онда тражила правна решења и морална образложења теме“.²²

Аргументи који се често наводе у негативном контексту, а истовремено за неке представљају позитивне аргументе у вези са употребом донираног генетског материјала, јесу његове еугеничке могућности. Могућност постхумне репродукције коришћењем могућности донираног репродуктивног материјала етички је веома дискутабилно, а технички уколико је неки донатор преминуо, а постоји његова сагласност за коришћење донираног материјала, отвара се могућност да дође до постхумне репродукције иако је забрањена.

Надаље, феномен — сурогат материнства такође се у савремено доба повезује највише са поступком ИВФ. Сурогат материнство представља поступак биомедицински потпомогнуте оплодње, код кога се сурогат мајка уговором обавезује да ће носити и родити дете, које ће након рођења предати пару са којим је ступила у уговорни однос. Оно се може појавити у два облика: као традиционално, делимично или генетско и као потпуно или гестацијско. Код првог облика сурогације, неплодна жена није у стању да произведе јајну ћелију, нити да носи и роди дете, у ком случају се оплодња сурогат мајке врши семеним ћелијама будућег оца или чак неког трећег

²¹ Закон о БМПО, члан 25, став 2 (2017): 7.

²² Бабић, „Асистирана хумана репродукција“, 37.

лица.²³ У неким земљама, као што су Норвешка, Немачка, Француска, Италија, Аустрија, Шпанија и Швајцарска сурогат материнство није дозвољено или је изричито забрањено. С друге стране, у одређеном броју земаља, као што су, примера ради: Русија, Украјина, Грузија, Белгија, Грчка, Израел, Велика Британија, Холандија и Северна Македонија — исто је дозвољено.²⁴ Сурогат материнство у Србији није дозвољено.²⁵ Рађање као врста услуге, коју жена обавља најчешће као плаћену услугу, отвара следећа питања: да ли се може допустити да се тело жене користи за услужно рађање деце? Да ли је постало могуће за жену да може родити дете и препустити га другоме без емотивних и психичких тегоба? Може ли се сурогат материнство сматрати племенитим чином жене која рађа, јер тиме помаже неплодном пару да добије дете? Да ли је исправно легализовати сурогат материнство?

Сагледавање поступка ИВФ и осталих повезаних тема, са аспекта различитих етичких теорија (нормативне, деонтолошке, утилитаристичке, телеолошке, еудемонистичке, етике врлине...) био би веома компликован подухват. Биоетика се као нови изданак етике *ухватила у коштица* са савременим темама разматрајући морална питања рађања, живота и смрти, у складу са новијим развојем и могућностима биолошко-медицинских истраживања и терапија, развојем технике и технологије и њиховим утицајем на целокупни живи свет.

3. Хришћански ставови о примени вантелесне оплодње

Први благослов брачног живота и Господњу заповест за умножавање људског рода добили су наши прародитељи Адам и Ева у рајском врту. Господ Исус Христос благословио је брак у Кани Галилејској, при чему такође треба навести да је православни брак Света тајна по којој се два лица различитог пола, на начин прописан Црквом (члан 2), везују животном духовном и телесном везом, ради потпуне животне заједнице и рађања и васпитања деце.²⁶ С тим у вези, у Посланици Јеврејима Светог апостола Павла стоји: „Брак нека буде у свему чистан и постеља брачна чиста“ (Јевр. 13, 4). Такође, приликом савршавања свете тајне брака у Цркви бивају произношене многе молитве које се односе на пород, примера ради да младенцима: буде благословен брак, као онај у Кани Галилејској, да им подари целомудрије и пород на корист, да се радују гледајући си-

²³ Јелена Видић-Трнинић, „Сурогат материнство у праву Србије и праву Македоније“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 49, бр. 3 (2015): 1161–1162, <http://dx.doi.org/10.5937/zrpfns49-9720>.

²⁴ Видић-Трнинић, „Сурогат материнство“, 1162–1163.

²⁵ Закон о БМПО, члан 49, став 18 (2017): 10.

²⁶ Свети Архијерејски Синод СПЦ, *Брачна правила Српске Православне Цркве* (Београд: Свети Архијерејски Синод СПЦ, 1994), члан 1.

нове и кћери, да им Господ дарује уживање у доброј деци, и беспрекорно живљење.²⁷ Благословено рађање деце, према хришћанском учењу, бива у брачној заједници, а породична љубав је веома важна за дечије узрастање и развијање у стабилну личност.

Хришћанско учење о рађању деце почива на ставовима да људски живот почиње моментом зачећа. Више места у Светом Писму указују да дете у утроби мајке јесте живо биће.²⁸ „Пре него што те саздах у утроби, знах те; и пре него што ти изиђе из утробе, посветих те“ (Јер. 1, 5–6), Господ каже пророку Јеремији. Псалмопојац Давид говори у 139. псалму како о свом, тако и уопште о човечијем развоју у утроби мајке од момената зачећа: „Јер си ти створио што је у мени, саставио си ме у утроби материце моје. Ниједна се кост моја није сакрила од тебе, ако и јесам саздан тајно, откан у дубини земаљској... Заметак мој видеше очи твоје“ (Пс. 139, 13. 15–16). Други канон Светог Василија Великог, који је напоследку потврђен Петошестим Васељенским сабором, гласи: „Која (жена) је намерно убила (плод у утроби) подлеже казни за убиство. Тачног одређивања: да ли је (плод) добио облик или је без облика, код нас нема...“²⁹

Абортус се у хришћанству сматра великим грехом, који се често поистовећује са грехом убиства, јер се тиме врши кршење једне од десет Божјих заповести датих преко пророка Мојсија — „Не убиј“. Свети Јован Златоусти пише да је одстрањење плода „нешто горе од убиства, јер се ту не умртвљује рођено биће, него се спречава и само рађање“.³⁰ Без обзира на начин на који је настао, ембрион има и људски почетак и људску перспективу и у њему се, уз умножавање ћелија, одвија још један процес, почетак и развој његове душе. Митрополит Николај, председавајући Биоетичке комисије Грчке Православне Цркве, пише да иако је савремена технологија у великој мери допринела здравственим истраживањима, њена нерационална употреба прети да десаκραлизује човека и да га третира као машину. Из тог разлога, све савремене технике вештачке оплодне имају етичке и духовне параметре који приморавају Цркву да изрази своје резерве. Црква не може препоручити асистирану репродукцију као решење за неплодност.

²⁷ Види: „Света тајна брака – чин венчања“, *Велики шребник*, превео са грчког и црквенословенског архимандрит др Јустин Сп. Поповић професор Универзитета (Призрен: Епархија рашкопризренска, 1993), 38.

²⁸ Види: Пост. 25, 22–26; Лк. 1, 28. 44.

²⁹ *Свешћени канони Цркве*, превод са грчког и словенског Епископа Атанасија, умировљеног Херцеговачког (Београд: Митрополије и Епархије: Црногорско-приморска, Дабро-босанска, Новограчаничка, Бачка, Далматинска, Захумско-херцеговачка и приморска, Православни Богословски факултет Београдског универзитета, Манастир Тврдош, 2005), 192, 460.

³⁰ Цитирано према: Олгица Милошевић, Бранислав Јакић, и Зоран Богојевић, „Утицај биоетике на квалитет живота у светлу православног хришћанства“, у *Међународна научно-стручна конференција „Како до квалитетнијег живота?“* (12. мај 2016, Београд) (Београд: Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије МЕФ, 2016), 247.

Уместо тога, она предлаже несекуларизовану перцепцију живота која гарантује једноставност, мир, апстиненцију и узајамно поверење између супружника. Она се не противи прибегавању медицинској помоћи, али, истовремено, сугерише да мушкарци и жене свој живот предају у руке Бога.³¹

Званични ставови о биоетичким темама Руске Православне Цркве (РПЦ), изложени су у саопштењу са Архијерејског Сабора РПЦ, одржаног 13–16. августа 2000. године, и гласе:

„Црква не може сматрати морално оправданима методе за рађање деце које нису у складу са замислима Творца живота. Ако муж или жена нису способни за зачеће детета и ако им терапеутски и хируршки методи лечења неплодности не помажу, они треба смирено да прихвате своју бездетност као посебан призив. Пастирске препоруке морају у оваквим случајевима да узимају у обзир могућност усвајања детета уз узајамну сагласност супружника. У допуштена средства медицинске помоћи спада вештачка оплодња полним ћелијама мужа, јер она не ремети целовитост брачног савеза, суштински се не разликује од природног зачећа и реализује се у контексту супружанских односа. Манипулације пак повезане са „донаторством“ полних ћелија нарушавају интегритет личности и изузетност брачних односа, допуштајући мешање треће стране у њих. Осим тога, таква пракса охрабрује неодговорно очинство или материнство, јер је оно отворено ослобођено ма каквих обавеза у односу на оне који су „тело од тела“ анонимних донатора. Коришћење донаторског материјала руши основе породичних веза пошто претпоставља да дете, поред „социјалних“, има још и „биолошке“ родитеље. „Сурогатно материнство“, то јест ношење до краја трудноће оплођене јајне ћелије од стране жене која, после порођаја, враћа дете „наручиоцима“, противприродно је и морално недопустиво, чак и када се остварује без новчане надокнаде. Овај метод доводи до рушења дубоке емотивне и духовне блискости која се успоставља између мајке и детета већ за време трудноће. „Сурогатно материнство“ изазива трауме, како код жене која изнесе трудноћу до краја и чија материнска осећања бивају погажена тако и код детета, које касније може доживети кризу идентитета. Са православног становишта, морално су недопустиве и све врсте вантелесне оплодње, које подразумевају припремање, чување и намерно уништавање „сувишних“ ембриона. Морална осуда абортуса од стране Цркве управо се и заснива на признавању људског достојанства ембриона. Оплодња неударних жена

³¹ Metropolitan Nikolaos of Mesogaia and Lavreotiki, “The Greek Orthodox Position on the Ethics of Assisted Reproduction,” *Reproductive BioMedicine Online*, Vol. 17, Suppl. 3 (2008): 25.

уз коришћење донаторских полних ћелија или реализација „репродуктивних права“ било неочењених мушкараца било лица са такозваном нестандартном сексуалном оријентацијом лишава будуће дете права да има и мајку и оца. Коришћење репродуктивних метода ван контекста Богом благословене породице постаје облик борбе против Бога, која се води под плаштом заштите људске аутономије, а у ствари у име изопаченог схватања слободе личности.“³²

Свети Синод Грчке Православне Цркве одобрио је 2005. године службени документ о потпомогнутој репродукцији, након темељног преиспитивања биоетичких питања са теолошког, правног и медицинског аспекта. Састављање овог документа није имало за циљ ограничавање слободе верницима на основу посебних смерница, већ да се пружи допринос дубоком и детаљном разумевању различитих проблема који произилазе из потпомогнуте репродукције, који ће довести до одговорнијег и зрелијег одлучивања. Текст не представља неоспорно црквено гледиште, а објављивање документа имало је за циљ покретање расправе о вантелесној оплодњи. У оквиру документа неоспорно је тврђење да потпомогнута репродукција несумњиво представља једно од најупечатљивијих достигнућа медицине и биолошке науке која носе значајне друштвене последице. Такво достигнуће тиче се и рођења новог човека, односно догађаја који се дочекује са посебним дивљењем, страхопоштовањем и радошћу. Међутим, у исто време није могуће занемарити проблем степена квалитета живота овог новог човечанског бића и његових родитеља. Према становиштима Грчке Православне Цркве, квалитет живота човека не укључује само биолошку или психолошку интеграцију и друштвено благаостање, већ и могућности духовног развоја. Ова духовна димензија даје човеку осећај психодушевне хармоније и његово егзистенцијално испуњење. Грчка Црква не сматра себе формалном влашћу која настоји да регулише или контролише живот људи, те отуда циљ саопштења није наметање правила и забрана у животима верних, већ стварање критеријума који воде „до знања истине која ће нас учинити слободнима“ (Јн. 8, 32).

Будући да човек није узрок сопственог постојања, свако људско биће треба да гледа на почетак свог живота са страхопоштовањем, а не са охолошћу. Следствено, верни сматрају Бога дародавцем живота. Изузев излагања одговарајућих цитата Светог Григорија Нисијског (IV век), у документу се објашњава однос душе и тела, односно да је човек једно биће које се састоји од душе и тела, али и да је почетак постојања душе и тела један, заједнички за оба дела и у стварању појединаца, па не би требало стављати један елемент испред другог, ни душу пре тела, нити супрот-

³² *Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве*, прев. Марина Обижајева и Владимир Куриљов (Нови Сад: Беседа, 2007), 152–154.

но“.³³ У документу се истиче и да је основна функција женског тела усмерена на репродуктивну функцију, што ће рећи да жена постоји анатомски, физиолошки и сентиментално за ембрион, трудноћу и рађање деце.³⁴

Еквивалент потребе за мајчинством је такође потреба за очинством. Из тог разлога став је Грчке Православне Цркве да стерилност и бездетност могу постати неподношљив крст, који често ствара интензивне менталне тегобе, друштвене тешкоће и, понекад, нерешиве проблеме који утичу на складан суживот супружника.³⁵ Интересантан је парадокс — док жеља плодних парова да имају децу озбиљно слаби, потреба неплодних парова да имају децу постаје психолошки и друштвени императив. Истрајни напори да се превазиђе стерилитет прикривају ризик трансформације природне и свете жеље за рађањем деце у тврдоглаву вољу, која је постављена против воље Божије. Сваки покушај лечења стерилитета требао би да остави простор и за прихватање могућег неуспеха. Јер, сврха сваке новорођене особе није ни да украшава живот својих родитеља, нити да доприноси њиховом богатству у овом животу или пак да постане њихов биолошки и психолошки продужетак. Мушко или женско припадају Богу и треба да задобију вечни живот. Штавише, мушко или женско су дар Божји родитељима у овоземаљском животу. Отуда би свако људско биће требало да буде плод сагласности скромне и слободне воље његових или њених родитеља са вољом Божјом. Највећи Божји дар човеку је слободна воља, док је најопаснија претња за човека његова сопствена људска воља.³⁶

У наведеном документу се такође говори и о телесним и духовним стадијумима развоја ембриона. Током свих фаза свога развоја, било да је човек именован као зигот, бластоцист, ембрион стар неколико недеља, деветомесечни фетус, новорођенче, мало дете, тинејџер, одрастао или стар — он има исти савршен људски идентитет. Почев од самог почетка зачећа, ембрион није само оплођено јаје. Напротив, то је савршено људско биће у погледу свога идентитета, које се стално усавршава према свом фенотипском изразу и развоју. Својом душом ембрион ће прећи из стања људске „одеће“ до стања божанске „одеће“, из времена у вечност, од пропадања до нераспадљивости, од физичке сличности са својим родитељима до духовне сличности Богу. У ембриону, дакле, *икона Божија* скромно постоји.³⁷

Став Грчке Православне Цркве је да сама чињеница да се оплодња, при поступку ИВФ, врши изван мајчиног тела и у одсуству родитеља ствара бес-

³³ The Holy Synod of the Church of Greece, Bioethics Committee, *Basic Positions on the Ethics of Assisted Reproduction* (Athens: Apostoliki Diakonia of the Orthodox Christian Church of Greece, 2007), 16, <http://www.bioethics.org.gr/en/Assisted%20Reproduction41.pdf>.

³⁴ Види: The Holy Synod, *Basic Positions*, 17.

³⁵ Види: The Holy Synod, *Basic Positions*, 17.

³⁶ Види: The Holy Synod, *Basic Positions*, 19–20.

³⁷ The Holy Synod, *Basic Positions*, 22.

коначне могућности неприродних и неетичких оплодњи које су праћене озбиљним проблемима. Непосредна последица вантелесне оплодње је стварање „вишка ембриона“. Црква одбацује овај термин јер не може прихватити да постоји вишак људских бића чију судбину одређују треће стране. Свако људско биће, и стога, сваки ембрион — поседује јединственост личности, светињу Божјег лика и потребу других лица да буду у заједници са њим или њом. За евентуално чување такозваних „вишкова ембриона“ у замрзнутом стању (тако да се могу користити у будућности од стране природних родитеља); или да они буду поклоњени другим „родитељима“; или да неко експериментише са њима; или да се користе за органогенезу како би се покриле потребе за трансплантацијом; или, коначно, за њихово уништење — Црква не може дати благослов за било шта од горе наведеног. Православна хришћанска антрополошка мисао не може оправдати постојање ембриона који су независни од процедуре трудноће. Поврх свега, сваки ембрион је *икона Божја* и треба му дати шансу да постане попут Њега.³⁸

У складу са претходно наведеним, треба истаћи и одговарајући став Преосвећеног Епископа крушевачког Давида: „Планетарни геноцид над ембрионима чињен у нашој епохи на легализован и нелегаллизован начин, упркос свом обављању помоћу свих средстава, почев од најпримитивнијих, па стижући до оних високе технологије, ипак не одмиче од самог криминалног чина: најмонструознијег, икада замишљеног, и изведеног убиства; и наравно, он не одмиче од небоземне одговорности“.³⁹

Биоетичка разматрања била су садржај дискусија на Свеправославном сабору, одржаном на Криту, јуна 2016. године, уз учешће представника помесних православних Цркава. Сходно томе, у документу „Мисија Православне Цркве у данашњем свету“, у одељку „Мисија Православне Цркве као сведока љубави кроз служење“, формулисан је став који на језгровит начин сагледава проучавању проблематику, а који гласи:

„За Православну Цркву, способност научног истраживања света дар је од Бога човечанству. Међутим, уз овај позитиван став, Црква истовремено препознаје опасности које су скривене у употреби одређених научних достигнућа. Она сматра да је научник заиста слободан у спровођењу истраживања, али да је научник такође дужан да прекине истраживање када крши основне хришћанске и хуманитарне вредности. Према светом Павлу, „све ми је дозвољено, али све ми није на корист“ (1. Кор. 6, 12), а према Светом Григорију Богослову, „доброта није до-

³⁸ The Holy Synod, *Basic Positions*, 27.

³⁹ Давид Перовић, „Теме библијско-химнографске екологије, био-етичке технологије и генетске хирургије са виртуелним дизајном“, *Црквене студије*, бр. 5 (2008): 109–110.

брота ако је учињена на погрешан начин⁴⁰... посебно у биологији, можемо очекивати и нова достигнућа и ризике. Истовремено, наглашавамо неупитну светост људског живота од његовог зачећа. Православна Црква верује да људско биће није само састав ћелија, костију и органа; нити је опет људска личност дефинисана искључиво биолошким факторима. Човек је створен по лику Божјем (Пост. 1, 27), а позивање на људскост мора се одвијати уз дужно поштовање. Признање овога фундаменталног принципа доводи до закључка да, како у процесу научног истраживања, као и у практичној примени нових открића и иновација, треба да сачувамо апсолутно право сваког појединца да буде поштован кроз све животне фазе. Штавише, требало би да поштујемо Божју вољу која се манифестује кроз стваралаштво. Истраживање мора узети у обзир етичка и духовна начела, као и хришћанска правила. Заиста, потребно је дужно поштовање целог Божјег стваралаштва, с обзиром на начин на који се човечанство односи и на науку која га истражује, у складу са Божјом заповешћу (Пост. 2, 15).⁴¹

Закључак

Поступци фертилизације in vitro легализовани су и чине део популационе политике многих земаља. Удео новорођених поступком вантелесне оплодње у општој популацији је у порасту у читавом свету. Превладавање проблема и/или болести неплодности овим поступком, наилази на одобравање многих због своје корисности. Биоетика, као новији изданак моралне философије или етике бави се разматрањем позитивних и негативних последица практиковања ИВФ. Главни аргументи против вантелесне оплодње односе се на могуће злоупотребе при донирању репродуктивног материјала и ембриона, сурогат материнство и спровођење експеримената на ембрионима. Разлози за одобравање оваквог поступка су многобројни, нарочито са философског аспекта у биоетичким круговима, али не и за могуће импликације повезане са сурогат мајчинством и донацијом генетског материјала.

Поступци унутартелесне оплодње in vivo, уз употребу репродуктивних ћелија супружника, етички су прихватљиви са хришћанске тачке гледишта. Но ипак, хришћански ставови о вантелесној оплодњи, пре свега, указују на забринутост пред могућношћу стварања живота људских бића

⁴⁰ Γρηγορίου Θεολόγου, *Oratio* XXVII, 4 (PG 36, 16C).

⁴¹ The Holy and Great Council of the Orthodox Church (Pentecost 2016), "The Mission of the Orthodox Church in Today's World," F. 12, приступљено 29.08.2022, <https://www.holycouncil.org/mission-orthodox-church-todays-world>.

у вештачким условима и могућим злоупотребама. С обзиром да људски живот, према хришћанском учењу, започиње моментом оплодње јајне ћелије и стварања зигота или ембриона, стварање „вишка ембриона“, њихово замрзавање, начини касније употребе или уништење ембриона при поступцима биомедицински потпомогнуте оплодње, сматрају се неприхватљивим. Осим тога, донација репродуктивног материјала и сурогат материнство такође су неприхватљиви са хришћанског аспекта.

Коначно, треба нагласити да је актуални технички напредак веома значајан и доприноси дијагностици многих болести и лечењу људи. Следствено, подразумева се да треба искористити све његове предности, али истовремено треба нагласити да уколико не постоји морално расуђивање приликом употребе нових технологија, може доћи до несагледивих негативних последица по егзистенцију људскога рода.

* * *

Библиографија

Извори:

- Велики шребник*. Предео са грчког и црквенословенског архимандрит др Јустин Сп. Поповић професор Универзитета. Призрен: Епархија рашкопризренска, 1993.
- Свети Архијерејски Синод СПЦ. *Брачна правила Српске Православне Цркве*. Београд: Свети Архијерејски Синод СПЦ, 1994.
- Светишени канони Цркве*. Превод са грчког и словенског Епископа Атанасија, умировљеног Херцеговачког. Београд: Митрополије и Епархије: Црногорско-приморска, Дабро-босанска, Новограчаничка, Бачка, Далматинска, Захумско-херцеговачка и приморска, ПБФ, Манастир Тврдош, 2005.

Литература:

- Бабић, Јован. „Асистирана хумана репродукција“. У *Хоризонти биоетике: морал у доба техничке репродукције живота*, ур. Рада Дрезгић, Жељко Радинковић и Предраг Крстић, 15–67. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, 2012. <https://philpapers.org/rec/BABANR>.
- Видић-Трнинић, Јелена. „Сурогат материнство у праву Србије и праву Македоније“. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Vol. 49, бр. 3 (2015): 1161–1190. <https://doi.org/10.5937/zrpfns49-9720>.
- Клајн Татић, Весна. *Етички и правни положај људи као субјеката биомедицинских истраживања и клиничких оледа*, Београд: Институт друштвених наука — Центар за правна истраживања, 2012.
- Кричковић Пеле, Ксенија, и Марија Зотовић Костић. „Нове репродуктивне технологије у Србији — ко су жене у националном програму вантелесне оплодње?“ *Социологија*, 60 (2018): 96–111. <https://doi.org/10.2298/SOC1801096K>.

- Маринковић, Драгослав. „Декларације о генетским подацима и конвенције о правима човека и биомедицини“. У *Биоетика код нас и у свету: зборник радова са научној скупштини одржаној у САНУ 20. октобра 2006. године*, ур. Драгослав Маринковић и др. Београд: Унија биолошких научних друштва Југославије — Друштво генетичара Србије, 2006.
- Милошевић, Олгица, Бранислав Јакић, и Зоран Богојевић. „Утицај биоетике на квалитет живота у светлу православног хришћанства“. У *Међународна научно-стручна конференција „Како до квалитетније животне?“ (12. мај 2016, Београд)*, 244–251. Београд: Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије МЕФ, 2016.
- Народна скупштина. „Закон о биомедицински потпомогнутој оплодњи“. *Службени гласник РС*, бр. 40 (27. април 2017): 3–14. Приступљено 29.08.2022. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=063d1c93-5bf4-49b9-9847-f4ba69954142>.
- Народна скупштина. „Закон о лечењу неплодности поступцима биомедицински потпомогнутог оплођења“ (БМПО). *Службени гласник РС*, бр. 72/2009 (3. септембар 2009. године): 1–24. Приступљено 29.08.2022. https://www.rfzo.rs/download/zakoni/Zakon_vto.pdf.
- Основи социјалне концепције Руске Православне Цркве. Са руског превели Марина Обижајева и Владимир Курилов. Нови Сад: Беседа, 2007.
- Перовић, Давид. „Теме библијско-химографске екологије, био-етичке технологије и генетске хирургије са виртуелним дизајном“. *Црквене студије*, бр. 5. (2008): 107–130.
- Петровић, Ружица. *Етика и биоетика*. Панчево: Еврорегионални центар за развој друштва у мултиетничким срединама „In medias res“, 2014.
- Републички фонд за здравствено осигурање (РФЗО). „Лечење неплодности поступцима биомедицински потпомогнутог оплођења — прелиминарни извештај“. 2014. Приступљено 23.02.2022. <https://www.rfzo.rs/download/vto/Preliminarni%20Izvestaj%20o%20lecenju%20neplodnosti%20postupcima%20BMPO,010414.pdf>.
- Самарић, Сандра. „Правни статус in vitro ембриона“. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Vol. 48, бр. 3 (2014): 365–379. <https://doi.org/10.5937/zrpfns48-7262>.
- Dobson, Roger. “Proportion of babies born in Europe after IVF varies 20-fold.” *BMJ: British Medical Journal* 332 (7542) (March 18) (2006): 626. Приступљено 23.02.2022. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1403263/>.
- European Society of Human Reproduction and Embryology (ESHRE). “More than 8 million babies born from IVF since the world's first in 1978.” *ScienceDaily*, July 3, 2018. Приступљено 23.02.2022. www.sciencedaily.com/releases/2018/07/180703084127.htm.
- Höffe, Otfried. *Lexikon der Ethik*, München: Verlag C. H. Beck, 1997.
- Jurić, Hrvoje. „Упоришта за интегративну биоетику у делу Van Rensselaera Pottera“. У *Интегративна биоетика и изазови савремене цивилизације*, ур. Velimir Valjan. Сарајево: Биоетичко друштво у БиХ, 2007.
- Matulić, Tonči. „Критичка evaluacija vrijednosne supstancije pravne regulacije takozvane medicinski potpomognute oplodnje“. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 56, No. 5 (2006).

- Nikolaos, Metropolitan of Mesogaia and Lavreotiki, Chairman of the Bioethics Committee of the Holy Synod of the Church of Greece. "The Greek Orthodox position on the ethics of assisted reproduction." *Reproductive BioMedicine Online*, Vol. 17, Suppl. 3 (2008).
- Szawarski, Zbigniew. „Bioetika“. *Dijalog — Časopis za filozofiju i društvenu teoriju* 1 (1987): 187–199.
- The Holy and Great Council of the Orthodox Church (Pentecost 2016). *The Mission of the Orthodox Church in Today's World*. Official Documents of the Holy and Great Council of the Orthodox Church, <https://www.holycouncil.org/-/mission-orthodox-church-todays-world>.
- The Holy Synod of the Church of Greece, Bioethics Committee. *Basic Positions on the Ethics of Assisted Reproduction*. Athens: Apostoliki Diakonia of the Orthodox Christian Church of Greece, 2007. Приступљено 23.02.2022. <http://www.bioethics.org.gr/en/Assisted%20Reproduction4l.pdf>.
- World Health Organization (WHO). "Infertility." Поцећено 23.02. 2022. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/infertility>.

Примљено: 28. 2. 2022.

Исправљено: 5. 9. 2022.

Одобрено: 26. 9. 2022.

IN VITRO FERTILIZATION FROM THE ASPECT OF PHILOSOPHICAL AND CHRISTIAN ETHICS

Sanja Nikolić

Diocese of Kruševac, Kruševac

Summary: *The aim of this review paper is to critically consider the philosophical and religious aspects of in vitro fertilization based on scientific papers on this topic. The conclusion we have come to indicates that looking at fertilization in vitro is very complex. Christian attitudes indicate concern about the possibility of creating a life for human beings in artificial conditions and possible abuses.*

Key words: *in vitro fertilization, biomedically assisted fertilization, moral philosophy, bioethics, Christian ethics.*